

DOMINICA IX POST PENTECOSTEN

Themata sermonis

Evangelium in nona dominica post Pentecosten: *Homo quidam erat dives qui habebat villicum*, quod dividitur in tribus clausulis.

In primis thema sermonis de scientia, vita praelati vel praedicatoris Ecclesiae, et de proprietate lactis, ibi: *Qui fortiter premit ubera*.

[DE PRIMA CLAUSULA]. Item thema in Adventu Domini, ibi: *Longitudo dierum in dextera eius*.

Item thema contra carnales et mundanos, ibi: *Per tria movetur terra*.

Item thema sermonis moralis contra carnales Ecclesiae praelatos et de natura aquilae et ursi, et proprietate vulturis, ibi: *Homo quidam erat dives qui habebat villicum*.

Item thema contra simoniam sacerdotum et praelatorum, ibi: *Mulier stulta et clamosa*.

Item contra illos qui scientiis lucrativis intendunt, ibi: *Per ancillam cum fuerit heres*.

[DE SECUNDA CLAUSULA]. Thema sermonis de dilectione Dei et proximi, ibi: *Convocatis itaque singulis debitoribus*, et de natura olei et qualiter quattuor modis illa auctoritas, *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, intelligatur.

Item thema ad praelatos, ibi: *Similitudo firmamenti*.

Item de quadruplici generatione et ipsius significatione, ibi: *Generatio quae patri suo maledicit*.

[DE TERTIA CLAUSULA]. Thema sermonis de eleemosyna, ibi: *Florebit amygdalus*.

Item de quattuor tabernaculis et quid significant, ibi: *Ut recipiant vos in aeterna tabernacula*.

Item ad claustrales, ibi: *Quam pulchra tabernacula tua, Iacob*.

Exordium. De scientia et vita praelati vel praedicatoris

1 - In illo tempore, dixit Iesus discipulis suis: *Homo quidam erat dives, qui habebat villicum. Hic diffamatus est apud ipsum quasi dissipasset bona ipsius* ¹.

Dicit Salomon in Parabolis: *Qui fortiter premit ubera ad eliciendum lac exprimit butyrum, et qui vehementer emulget elicit sanguinem* ². Nota ista quattuor: ubera, lac, butyrum et sanguinem. 'In uberibus, Vetus et Novum Testamentum' ^{3/a}; in lacte, allegoria; in butyro, moralitas; in sanguine lacrimarum compunctio designatur ^{3/b}.

De uberibus Novi et Veteris Testamenti dicit Osee: *Da eis, Domine. Quid dabis eis? Da eis vulvam sine liberis et ubera arentia* ^{4/a}. Perversis Ecclesiae praelatis et praedicatoribus dat Dominus vulvam, idest ventrem, sine liberis. Mens enim eorum Sancti Spiritus gratia non gravidatur et ideo remanet sterilis bonorum operum, carens filiis; et sic eorum ubera, idest utriusque Testamenti scientia, quam praedicant, est arida et infructuosa ^{4/b}. Unde dicit Salomon in Parabolis: *Ubi non sunt boves, praesepe vacuum est; ubi plurimae segetes, ibi manifesta fortitudo boum* ⁵. Praesepe dicitur a *prae* et *sepe*, quasi sepe circumdatum, 'et significat congregationem fidelium' ⁶, quam Dominus sepivit sepe

¹ Lc 16,1 (Vg. ... et hic diffamatus est apud illum...)

² Prov 30,33 (Vg. add mut). Hic Cod. B habet additamentum, supra a nobis relatum (Intr.), quod est GLOSSA fere ad litteram. Cf. GLO. ORD., Prov l.c.

^{3/a} Cf. GLO. INT., Gen 49,25: «Uberibus, "Duorum testamentorum, qui in altero nuntiatus, in altero demonstratus"».

^{3/b} L'Esordio riprende l'interpretazione delle Scritture, esposto nel Prologo generale, I,1,6-14.

^{4/a} Os 9,14

^{4/b} GUILBERTUS S. MARIAE DE NOVIGENTO 1055-1124), *Tropologiae in prophetis Osee et Amos ac Lmentationes Ieremiae*, PL 156,390: «Vel ubera sunt arentia, cum in mente annullatur utriusque Testamenti scientia».

⁵ Prov 14,4 (Vg add mut)

⁶ Cf. GLO. ORD., Prov l.c.

fidei. Hoc praesepe est vacuum, cum boves, ‘idest praelati’⁷, non sunt ibi vita ubi sunt praelatura; sed si sunt ibi fortitudine boni operis ubi sunt excellentia dignitatis, procul dubio plurimae sunt segetes, ‘idest virtutum operationes’⁸, in fidelium congregatione. Bene ergo dicit Salomon: *Qui fortiter premit ubera* etc.

Ille fortiter ubera premit qui scientiae utriusque Testamenti, quam praedicat, manum operationis apponit, ne ei possit obici quod dicit Salomon in Parabolis: *Abscondit piger manus sub ascellas suas, et laborat si ad os suum eas converterit*⁹. Ascellae, locus sub brachiis, dictae, “quod ab eis brachia cilluntur, idest moventur”¹⁰. Manus sub ascellis abscondit et eas ad os non convertit, qui quod ore praedicat manu operari negligit.

Praedicator igitur ex uberibus debet elicere lac historiae, ut ex ipso possit colligere butyrum moralitatis suavissimum. Nota quod lac constat ex tribus substantiis. Prima est quae dicitur serum aquosum; secunda, quae dicitur caseus; tertia butyrum. Serum aquosum historiam, caseus allegoriam, butyrum moralitatem significat, quae quanto est suavior tanto suavius afficit mentes audientium, quia mores destructi sunt. Ideo ‘moralitati, quae mores instruit, magis est inhaerendum, quam allegoriae, quae fidem instruit; fides enim per Dei gratiam ubique terrarum est diffusa’¹¹.

Sequitur: *Et qui vehementer emulget elicit sanguinem*. Sanguis dictus, “quod vegetet et sustentet, vel quod suavis sit”¹², et significat compunctionem lacrimarum, quae animam vegetant et sustentant, ne corruat in peccatum. Et quid suavius lacrimis, quae emanant ex dulcedine contemplationis? ‘Animae, inquit Augustinus, sanguis, lacrimae’¹³. Unde ‘lacrimae a laceratione mentis dicuntur’¹⁴. Peccator ergo, dum vehementer verbo praedicationis, eius mentem sursum vehentis, emulgetur, elicit sanguinem, idest producit lacrimas, eo quod bona Domini sui sibi commissa dissipaverit. Unde dicitur in hodierno evangelio: *Homo quidam erat dives, qui habebat villicum* etc.

2 – Nota quod in hoc evangelio tria notantur. Primum, villici apud dominum diffamatio et bonorum ipsius dissipatio, cum praemittitur: *Homo quidam*. Secundum, debitorum domini sui convocatio, cum additur: *Convocatis itaque singulis debitoribus*. Tertium, pauperibus bona facientium in aeterna tabernacula receptio, cum subiungitur: *Et ego vobis dico: Facite vobis amicos* etc. Cum his tribus sancti evangelii clausulis quaedam de Parabolis Salomonis volumus concordare.

In introitu hodiernae missae cantatur: *Dum clamarem ad Dominum*. Et legitur epistola beati Pauli ad Corinthios: *Non simus concupiscentes malorum*, quam in tribus particulis volumus dividere et cum tribus clausulis evangelii concordare. Prima particula est: *Non simus concupiscentes*. Secunda: *Itaque qui se existimat stare*. Tertia: *Fidelis autem Deus est*.

I - De villici apud dominum diffamatione et bonorum ipsius dissipatione

3 - Dicamus ergo: *Homo quidam erat dives, qui habebat villicum; et hic diffamatus est apud ipsum quasi dissipasset bona ipsius. Et vocavit illum et ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem*

⁷ Cf. GLO. ORD. et INT., ibidem: «Boves, “Doctores”»

⁸ Cf. GLO. ORD. et INT., ibidem: «Segetes, “Opera virtutum”»

⁹ Prov 26,15 (Vg. ... *manum sub ascella sua... eam...*; in GLO. ... *manus... eas...*)

¹⁰ ISID., *Etym.* XI,1,65, PL 82,405: «*Alae subbrachia sunt appellatae, eo quod ex eis in modum alarum motus brachiorum inchoet, quas quidam ascillas vocant, quod ex his brachia, cilluntur, idest moventur*».

¹¹ Cf. GUIBERTUS ABBAS, *Quo ordine sermo fieri debeat*, PL 156,26: «*Dei vero gratia iam fides omnium cordibus innuit, quam etsi inculcare saepius ac retractare auditoribus oportuit, non minus tamen, imo multo crebrius ea quae mores eorum instituire possint, dicere convenit... Ex morali autem institutione maxime solet acquiri discretionis utilitas*».

¹² ISID., *Etym.* IV,5,4,6, PL 82,185. Il testo di Isidoro riguarda solo la prima parte della definizione. La seconda, «*vel quod suavis sit*», è di Papias. Antonio ha mutuato la definizione da Papias, ma tralascia *et vivat*. Cf. GIOVANNI GASPAROTTO, *Dipendenze Isidoriane bei “Sermones”*, in «*Atti 1981*», p. 236. Secondo i classici latini, e lo stesso Papias, il sangue che scorre nelle vene è “*dulcis humidus et calidus*”. Il sangue sparso, corrotto, simbolo di crudeltà, prende il nome di *cruor*, dal greco *κρέας*, “carne”. Cf. PAPIAS VOCABULISTA, p. 303^a. *Vedi Confronto - 6: Antonio - Isidoro-Papias: “Sanguis”*. 9^a post Pent.

¹³ Cf. AUG., *Sermo* 351,4,7, PL 39,1542

¹⁴ Cf. ISID., *Etym.* XI,1,41, PL 82,402. La definizione di ISIDORO è presa interamente da PAPIAS VOCABULISTA, p. 172^a. *Vedi Confronto - 7: Antonio - Isidoro-Papias: “Lacrime”*. 9^a post Pent.

*villicationis tuae; iam enim non poteris villicare. Ait autem villicus intra se: Quid faciam, quia dominus meus aufert a me villicationem? Fodere non valeo; mendicare erubesco. Scio quid faciam, ut, cum amotus fuero a villicatione, recipiant me in domos suas*¹⁵. In hac prima clausula primo subtiliter est investigandum: quid homo dives, quid villicus, quid bonorum domini dissipatio, quid fodere, quid mendicare significant. Iste homo dives est Iesus Christus: homo propter humanitatem, dives propter divinitatem. Unde de eo dicit Salomon in Parabolis: *Pauper et dives obviaverunt sibi; utriusque operator est Dominus*^{16/a}. Pauper, idest humana natura, et dives, idest divina, coniunctae sunt in Christo, ut absolveretur homo pauper, poenis et culpulis obligatus^{16/b}.

De huius hominis divitis divitiis dicitur in Parabolis: *Longitudo dierum in dextera eius, et in sinistra illius divitiae et gloria. Viae eius viae pulchrae, et omnes semitae illius pacificae*¹⁷. ‘Dextra dicta, dans extra; sinistra, sinens extra’¹⁸. Sinistra et dextra Iesu Christi sunt duo adventus: primus in sinistra, secundus in dextera designatur. In primo Christus habuit divitias, scilicet paupertatem, humilitatem, quas in nundinis nostris proposuit, ut eas emeremus, sine quibus divites esse non possumus. Proposuit et gloriam, quae est in tribulatione laetitia, in persecutione patientia. Ad has nundinas venerant apostoli, in quibus mirabiles merces lucrabantur, cum *ibant gaudentes a conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati*¹⁹.

Super hoc habes concordantiam in Parabolis: *Malum est, malum est, dicit omnis emptor; et cum recesserit, tunc gloriabitur*²⁰. Si ad nundinas tribulationum, in quibus venduntur verae divitiae, ire disponis, vide prius si habes in bursa cordis pretium patientiae et laetitiae, quo emere possis; alioquin non consulo tibi quod accedas, quia vacuus redibis. Si vero confidis de pretio, accede et eme. Non cures si difficiles sunt divitiae, si malum, idest amarum, est bibere calicem tribulationis; quia, cum recesseris, tunc gloriaberis, quia de sinistra ad dexteram, in qua est longitudo dierum, transibis. *Longitudine, inquit, dierum replebo eum etc.*²¹

Sequitur: *Viae eius viae pulchrae etc.* Nota quod Iesu Christi duae sunt viae et duae semitae. Prima via fuit a Patre ad matrem, et haec via dicitur caritas, de qua Propheta: *Deduc me, Domine, in via tua etc.*²² Secunda via, a matre in mundum, et haec dicitur humilitas, de qua in Psalmo: *In mari via tua etc.*²³, quasi diceret: O Christe, tu es factus via humilitatis in Maria. Cum hoc nomine *mari* iunge a huius pronominis *tua*, et fit *Maria*, “quae interpretatur stella maris”²⁴.

Hae viae sunt pulchrae. Unde de prima dicitur in Psalmo: *Specie tua et pulchritudine tua, intende, prospere procede et regna*²⁵. O Verbum, quod cor Patris eructavit, intende prospere ad humani generis liberationem, procede ad suscipiendum humanitatem, et regna, devicto diabolo, ut

¹⁵ Lc 16,1-4 (Vg. ... *apud illum...* *Quid hoc audio...*). Haec clausula de villico bis exponitur in hoc sermone. Insuper bis adducitur concordantia cum Prov 30,21-23: *Per tria movetur terra etc.* . Seu utraque expositio eruitur ex bina interpretatione eiusdem loci Prov etc. In prima expositione villicus est quolibet homo; ipsa autem expositio evolvitur et finitur more solito, adducta concordantia cum prima particula epistolae. In altera expositione villicus est praelatus Ecclesiae; ipsa vero expositio ex abrupto incipit, late evolvitur, et finitur adducta concordantia cum introitu missae.

^{16/a} Prov 22,2 (Vg. *mut*)

^{16/b} ALANUS DE INSULIS, *Distinctiones dictionum theologiarum*, PL 210,772: «Dicitur etiam divina natura, unde in Psalmo: ‘Simul in unum dives et pauper’, idest divina natura secundum quam Christus dicitur dives et pauper, idest humana Christi natura secundum quam fuit pauper».

¹⁷ Prov 3,16-17

¹⁸ Cf. ISID., *Etym.*, XI,1,66-67, PL 82,406

¹⁹ Act 5,41

²⁰ Prov 20,14

²¹ Ps 90,16

²² Ps 85,11

²³ Ps 76,20

²⁴ GLO. INT., Lc 1,27: «Maria, “Maris stella vel domina, quae lucem fluctuantibus in saeculo genuit, et hominum totius mundi”». Il nome Maria è formato, secondo s. Antonio, dalla giunzione di due elementi del salmo 76,20, “mari” e “via tua”; al lemma *mari* Antonio aggiunge l’*a* finale del pronome “tua”: “*mari + a = Maria*”. Ma “via tua” presente nel Sal 76,20 e nel Sal 85,11, definisce l’unione delle due nature in Cristo e le caratteristiche delle due vie: la natura divina, che riceve dal Padre, via di carità-amore; la natura umana che gli viene data dalla madre, via di umiltà.

²⁵ Ps 44,5

dicas: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra* ²⁶; et hoc totum fac in pulchritudine tuae caritatis, qua expellas lepram nostrae iniquitatis. De pulchritudine secundae viae dicitur in Canticis: *Quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis!* ²⁷ Mater et filia principis, idest Iesu Christi, fuit beata Maria, cuius gressus, idest mentis affectus, fuerunt pulchri in calceamentis scilicet hyacinthinis, idest gloriae caelestis desiderii. Unde Ezechiel: *Calceavi te hyacintho* ²⁸, 'idest supernorum desiderio' ²⁹. Et Iudith, ut in eiusdem dicitur libro, *induit sandalia pedibus suis* ³⁰. "Iudith interpretatur confitens" ³¹, et significat beatam Mariam, quae confessa est Domino, dicens: *Magnificat anima mea Dominum* ³². Haec pedibus affectuum induit sandalia desideriorum caelestium.

Item, prima semita Iesu Christi fuit iudaicae persecutionis; secunda, patibulum crucis. "Semita dicta, quasi dimidium iter" ³³. Semis vel semissis, idest dimidium. Hae viae pacificae fuerunt, idest pacem nobis facientes. Unde Isaias: *Disciplina pacis nostrae super eum, et livore eius sanati sumus* ³⁴. 'Disciplina dicta, quia addiscitur plena' ³⁵. Dei Filius pro nobis suscepit Passionis disciplinam, 'ut per suum sanguinem pacificaret quae in caelis sunt, et quae in terra' ³⁶, Deo Patri scilicet humanum genus reconciliando. Attende, o miser homo, quanta erat discordia inter te et Deum Patrem, cui numquam poteris reconciliari nisi disciplina sui Filii. Considera, peccator, quam gravia erant tua vulnera, quae non potuerunt curari nisi vulneribus Iesu Christi. Et quia tua vulnera erant ad mortem, mortem scilicet aeternam, ideo Dei Filius pro te fuit mortuus. 'Dolor est medicina doloris' ³⁷. Noli ergo, obsecro, esse ingratus homini diviti, Dei et hominis filio, quia tua vulnera suis vulneribus curavit, sua morte te mortuum vivificavit, qui bonorum suorum villicum te constituit, ut ea conservares, non dissipares. Sed quia non times dissipare, ideo oportebit te rationem reddere.

Unde in evangelio bene praemittitur: *Homo quidam erat dives, qui habebat villicum, et hic diffamatus est apud illum quasi dissipasset* etc. "Villicus proprie dicitur villae custos, sed ponitur hic pro oeconomio, idest dispensatore, qui universam substantiam domus dispensat" ³⁸. Iste villicus quemlibet hominem significat, cui Dominus commisit tria dona: gratuita, naturalia et temporalia. Sed infelix gratuita et naturalia mortaliter peccando dissipat, temporalia male congregando vel non bene expendendo.

4 - Et qualiter ista dissipatio fiat, super hoc habes concordantiam in Parabolis Salomonis: *Per tria, inquit, movetur terra, et quartum quod non potest sustinere: per servum cum regnaverit, per stultum cum saturatus fuerit cibo, per odiosam mulierem cum in matrimonium fuerit assumpta, et per ancillam cum heres fuerit dominae suae* ³⁹. "Terra, a superiori parte, qua teritur, dicta" ⁴⁰, mentem hominis significat, quae multis et variis cogitationibus teritur, trita movetur, mota dissipatur, dissipata 'gratuitis spoliatur et in naturalibus vulneratur' ⁴¹. *Movetur*, inquam, illo quaternario maledicto, scilicet *per servum* etc.

²⁶ Mt 28,18

²⁷ Cant 7,1

²⁸ Ez 16,10 (Vg. ... *ianthino*; in GLO. ... *hyacintho*)

²⁹ Cf. GLO. ORD., ibidem

³⁰ Iudt 10,3 (Vg. ... *induitque*...)

³¹ GLO. INT., Iudt 8,1: «Iudith, "Ecclesia interpretatur enim confitens vel laudans"».

³² Lc 1,46

³³ ISID., *Etym.* XV,16,9, PL 82,558

³⁴ Is 53,5

³⁵ Cf. ISID., *Etym.* X,66, PL 82,374: «Discipulus a disciplina dictus, disciplina autem a discendo vocata».

³⁶ Cf. Col 1,20

³⁷ Cf. P. SYRUS, *Sententiae*, 385: «Pro medicina est dolor dolorem qui necat».

³⁸ GLO. ORD., Lc 16,1. Cf. ANSELMUS LAUDUNENSIS ET SCHOLA GLOSSA ORDINARIA, *Evangelium secundum Lucam*, PL 114,314: «Villicus proprie, villae custos, sed ponitur hic pro oeconomio, idest dispensatore, qui universam substantiam domus dispensat».

³⁹ Prov 30,21-23 (Vg. *om mut*).

⁴⁰ ISID., *Etym.* XIV,1,1, PL 82,495. PAPIAS VOCABULISTA, p. 348b, riprende Isidoro e Antonio da Papias. Vedi *Confronto - 8: Antonio - Isidoro-Papias: "Terra"*. 9ª post Pent.

⁴¹ P. LOMB., *Sent.* II, dist. 35,12, PL 192,737. Cf. BEDA, *Homiliae* 105, PL 94,507. La ricerca di questa fonte è stata piuttosto laboriosa. L'Edizione cita P. LOMBARDO (precisiamo: *Sent.* II, dist. 35,12, PL 192,737), ma Lombardo rinvia a Lc 10 e, senza citarlo come altri autori, a BEDA, *Commento a Luca*. L'espressione lapidaria di

Servus regnans est corpus recalcitrans, de quo dicit Ecclesiasticus: *Cibaria et virga et onus asino, panis et disciplina et opus servo. Operatur in disciplina et quaerit requiescere; laxa manus illi et quaerit libertatem. Iugum et lorum curvant collum durum, et servum inclinant operationes assiduae. Servo malevolo tortura et compedes, mitte illum in operationem, ne vacet: multam enim malitiam docuit otiositas. In opera constitue eum, sic enim condecet illum; quod si non audierit, grava illum compedibus*⁴². Sed, quia discretio in corporis afflictione valde est necessaria, ideo statim sequitur: *Verum sine iudicio nihil facias grave. Si est tibi servus sensatus vel fidelis, in nullo scilicet te molestans caro tua, sit tibi quasi anima tua: quasi fratrem sic eum tracta*⁴³.

Item, *per stultum cum satiatus fuerit cibo*. Stultus est animus infatuatus, deliciis inebriatus, de quo in Parabolis: *Pestilente flagellato stultus sapientior erit*⁴⁴. Pestilente, idest corpore, eo modo ut dictum est flagellato, stultus, idest animus, sapientior erit, quia non deliciis sed lacrimis inebriatur.

Item, in eodem: *Stultitia alligata est in corde pueri; et virga disciplinae fugabit eam*⁴⁵. Puer est corpus, puerilia agens, poma et flores temporalium quaerens, in cuius corde stultitia, idest amor temporalium est alligatus, quem virga poenitentiae fugat. Ita debet fieri superbo cordi sicut irato leoni, ante quem percutitur catulus, ex cuius percussione perterritus, ferocitatem deponit. A simili, si corpus virga abstinentiae percutitur, leoninus animus humiliatur.

Item, *per mulierem odiosam cum in matrimonium fuerit assumpta*. “Mulier, a mollitie dicta, quasi mollier”⁴⁶, est perversa cogitatio, quae tunc est odiosa, cum ad mentis consensum perducitur; tunc in matrimonium assumitur, cum opere foris exercetur.

Item, *per ancillam cum fuerit heres dominae suae*. Domina est ratio, ancilla, sensualitas, quam etiam terra sustinere non poterit, cum ipsa sibi dominationem rationis usurpaverit.

Isto maledicto quaternario villicus ingratus dissipat bona domini sui, et ideo diffamatur apud illum. “Haec accusatio fit, ut ibi dicit GLOSSA, quando non exercet opera pietatis erga illos quibus debuit”⁴⁷.

5 - Sequitur: *Et vocavit illum*. Villicum dominus tunc “vocat, quando incutit timorem aeternae damnationis”⁴⁸. *Et ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem villicationis tuae*, idest “dum vivis cogita qualiter debes operari”⁴⁹. *Qui operatur terram suam*, inquit Salomon in Parabolis, *saturabitur panibus; qui vero sectatur otium, replebitur egestate*⁵⁰. Panibus gratiae in praesenti et gloriae in futuro saturabitur, qui terram “corporis sui”⁵¹ exercet in bonis operibus. Qui vero sectatur otium, idest corporis voluptatem, mortis aeternae egestate replebitur. *Iam enim*, “idest a tempore mortis”⁵², *non poteris villicare*.

Ait autem villicus intra se, “timore scilicet perterritus”⁵³: *Quid faciam*, “ut poenas evitem”⁵⁴, *quia dominus meus aufert a me villicationem? Fodere non valeo etc.* Peccator, “cum considerat omnia temporalia cum vita ista sibi esse finienda, magis de acquirendis amicis quam congregandis divitiis pertractat; intelligens finita vita ista non esse ei locum, ut terram mentis suae fossorio devotae compunctionis fodiat ad ferendum fructum; ubi etiam confusibile erit mendicare, eo modo quo virgines fatuae mendicabunt”⁵⁵. Unde Salomon: “Piger in hieme noluit arare, mendicabit autem

Beda non si trova però in questo Commento, ma in *Homiliae*, 105,1. e il Lombardo, a sua volta, la traduce con parole proprie. Vedi Confronto - 9: Antonio-P. Lombardo-Beda: “*Spoliatur gratuitis*”. 9ª post Pent.

⁴² Eccli 33,25-30 (Vg. ... *si non obaudierit curva illum...*)

⁴³ Eccli 33,30-31 (Vg. ... *Si est tibi servus fidelis...*)

⁴⁴ Prov 19,25

⁴⁵ Prov 22,15 (Vg. *Stultitia colligata est...*)

⁴⁶ ISID., *Etym.* XI,2,18, PL 82,417

⁴⁷ GLO. INT., Lc 16,1: «*Accusatio, “Haec accusatio sit quando non exercet opera pietatis erga illos quibus debuit”*».

⁴⁸ GLO. INT., Lc 16,2: «*Vocat, “Vocat quando incutit timorem aeternae damnationis”*».

⁴⁹ GLO. INT., ibidem: «*Redde rationem, “Dum vivis cogita qualiter debeas operari”*».

⁵⁰ Prov 28,19 (Vg. *mut*)

⁵¹ GLO. INT., ibidem: «*Saturabitur panibus, “Frumento vel virtutibus”*».

⁵² GLO. INT., Lc 16,2: «*Iam enim, “Tempore mortis”*».

⁵³ GLO. INT., Lc 16,3: «*Non poteris villicare, “Timore perterritus”*».

⁵⁴ GLO. INT., ibidem: «*Quid faciam, “Ut poenas evitem”*».

⁵⁵ GLO. ORD., Lc 16,1

aestate, et non dabitur ei’⁵⁶, qui in hieme vitae praesentis non vult arare, idest poenitentiam agere. ‘Arare ab aere dicitur, quia prius aere arabatur’⁵⁷. Aes, durable et sonorum, poenitentiam constantem et accusatoriam significat, qua patres antiqui carnem suam solebant arare. Sed nostri moderni arant non aere, sed ligno sicco. Fere hodie nullus est qui agat veram poenitentiam, et ideo mendicabunt aestate, ‘idest generali resurrectione’⁵⁸: *Domine, Domine, aperi nobis*⁵⁹. Et non dabitur eis vita, immo dicitur: *Ite, maledicti, in ignem aeternum etc.*⁶⁰

6 - Huic primae clausulae concordat prima particula epistolae: *Ut non simus concupiscentes malorum, sicut et illi concupierunt. Neque idolatrae efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est: Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, et ceciderunt una die viginti tria millia. Neque tentemus Christum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt ab exterminatore*⁶¹. In hac clausula quattuor specialiter notantur, scilicet: idolatria, fornicatio, tentatio et murmuratio, quibus bona hominis divitis dissipantur. Iste quaternarius superiori concordat quaternario.

Qui corpus suum, servum malevolum, non ad necessitatem sed ad voluptatem amat, quasi idolatra idolum adorat, *quemadmodum scriptum est “in Exodo”⁶²: Sedit populus manducare et bibere, “scilicet coram vitulo”⁶³, et surrexerunt ludere*, idest ipsum adorare, vel “in ipsius veneratione ludos facere”⁶⁴.

Item, cum stultus cibo immoderate satiatur, fornicatione polluitur, sicut legitur in libro Numeri, quod ‘fornicatus est Israel cum filiabus Moab, quae vocaverunt eos ad sacrificia sua, et comederunt idolothyta. Et iratus est Dominus. Et ceciderunt una die viginti tria millia’⁶⁵. Ecce quod ex gula fornicatio, ex fornicatione provenit mortis perditio.

Item, qui mulierem odiosam ducit in matrimonium, per mentis et operis consensum, tentat Christum, cum, potius sibi quam illi obediens, eum tantum verbis confitetur. Ipse enim illa tria breviter comprehendit, dicens: *Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam*, ecce mulier odiosa, *iam moechatus est eam in corde suo*⁶⁶, ecce iam in matrimonium assumpta, et ideo morsibus serpentium, idest daemonum, feriendus.

Item, qui ancillam, idest sensualitatem, efficit dominam rationis, murmur et dissensionem excitat in habitaculum suae mentis.

Rogemus ergo Dominum, ut quaternario virtutum istum quaternarium vitiorum destruat, terram mentis nostrae stabiliat, bona sua ne dissipentur in nobis conservet, quatenus ad bona ipsius possidenda pervenire mereamur. Ipso praestante, qui est benedictus in saecula. Amen.

7 - *Homo quidam erat dives, qui habebat villicum etc.* Villicus iste praelatum, cui Dominus villam, idest Ecclesiam suam, custodiendam commisit, significat. Cui loquitur Salomon in Parabolis: *Diligenter cognosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera. Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tribuetur tibi in generationem generationum*⁶⁷. O praelate, cognosce diligenter vultum pecoris, idest subditi, tui, si thau Passionis dominicae habet in fronte, quod in Baptismo suscepit, vel si ipsum abraserit ‘et characterem bestiae superscripserit’⁶⁸; tuosque greges considera, ne aliquis, haeresis vel schismatis morbo infectus, alios inficiat. *Discurre* ergo, ut idem dicit in eodem,

⁵⁶ Cf. Prov 20,4

⁵⁷ Cf. ISID., *Etym.* VII,2,2, PL 82,598

⁵⁸ Cf. GLO. INT., Prov l.c.

⁵⁹ Mt 25,11

⁶⁰ Mt 25,41 (Vg. *Discedite a me, ...*)

⁶¹ 1Cor 10,6-10 (Vg. *add mut*)

⁶² GLO. INT., 1Cor 10,7: Cf. Ex 32,6: «Quasi idolatra idolum adorat, “Quasi idolathita; Qui idolatriam colit, omnibus vitiis subiicit se et quasi tot diis et daemonibus quot vitiis servit”».

⁶³ GLO. INT., ibidem

⁶⁴ GLO. INT., ibidem

⁶⁵ Cf. Num 25,1-2.4.9

⁶⁶ Mt 5,28

⁶⁷ Prov 27,23-24 (Vg. *mut om*)

⁶⁸ Cf. Apoc 13,16

*festina, suscita amicum tuum. Ne dederis somnum oculis tuis, nec dormitent palpebrae tuae*⁶⁹. Non enim iugiter habebis potestatem, sed interim; si bene vigilaveris super custodiam gregis tui, tribuetur tibi corona in saeculum saeculi. Ecce qualiter villicus villam domini sui debet custodire.

Sed, heu! heu! non dico villicus, sed latro et lupus, villam domini sui dissipat, et bona sibi commissa devorat. Unde, quomodo malitia praelatorum Ecclesia dissipetur, dicit Salomon in Parabolis: *Per tria movetur terra, et quartum sustinere non potest: Per servum, cum regnaverit; per stultum, cum saturatus fuerit cibo; per mulierem odiosam, cum in matrimonio fuerit assumpta, et per ancillam, cum heres fuerit dominae suae*⁷⁰. Terra, cui benedixit Dominus, est sancta Ecclesia, de qua ipse dicit in Genesi: *Germinet terra herbam virentem* etc.⁷¹ De hoc quaere in sermone: *In principio creavit Deus caelum et terram*⁷². Haec terra, fidelium scilicet congregatio, movetur a fidei stabilitate, a vitae sanctitate, exemplo malitiae praelatorum.

Per servum, inquit, cum regnaverit. ‘Servus regnans est praelatus, peccati servus, spiritu superbiae elatus, simia in tecto, praesidens Dei populo’^{72bis}, de quo dicit Salomon in Parabolis: *Leo rugiens et ursus esuriens, princeps impius, super populum pauperem*⁷³. Ecclesiae praelatus, servus regnans, princeps iniquus, est leo rugiens per superbiam, ursus esuriens per rapinam, spolians populum pauperem. Sed nota quod iste infelix crudelior est urso. Dicitur enim in NATURALIBUS quod ‘natura aquilae et ursi talis est, ut numquam in ea ora rapiat, ubi sibi nidum vel antrum elegerit’⁷⁴. Serve nequam, parce saltem tuis, in quibus elegisti nidum tui stercoreis et antrum tuae caecitatis.

Iste servus facit suis subditis sicut vultur suis pullis, de quo dicitur in NATURALIBUS quod vultur eicit pullos suos ante tempus, in quo possunt volare’⁷⁵, et facit hoc ex invidia ad pullos, quoniam invidet naturaliter; et est fortis famis, et cum famescit deprehendit multum et invidet pullis, cum impinguantur. “Vultur a volatu tardo nominata dicitur, magnitudine quidem corporis, praepetes non habet volatus”⁷⁶, et significat praelatum Ecclesiae, qui temporalibus praepeditus, a terrenis ad caelestia volare non potest. Hic subditos suos, malo exemplo suae vitae, eicit; antequam volare, idest mundum contemnere, caelestia amare possint; a nido fidei, a bono proposito expellit. Heu! quanti, malo exemplo praelatorum, nido fidei, de quo dicit Iob: *In nidulo meo moriar*⁷⁷, contempto, ad haereticos sunt conversi. Et quia ‘invidia diaboli mors intravit in orbem terrarum’⁷⁸, iste invidet suis subditis, suis parochianis, dum eos videt, prosperis succedentibus, abundare. “Invidus alterius macrescit rebus opimis”⁷⁹. Si suorum felicitate torquetur, quibus felicia debet optare? cuius felici eventu poterit gaudere? ‘Qui suis nequam est, quomodo aliis bonus esse potest?’⁸⁰ Per talem ergo servum dissipatur Ecclesia Iesu Christi.

Item, movetur *per stultum, cum saturatus fuerit cibo.* Stultus saturatus cibo est Ecclesiae praelatus, gulosus et luxuriosus, de quo in Parabolis: *Qui amat pingua et vinum non ditabitur*⁸¹, scilicet bonis spiritualibus. Huic loquitur Salomon, in eisdem Parabolis: *Noli regibus, o Lamuel, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum est ubi regnat ebrietas; ne forte bibant et obliviscantur iudiciorum sive beneficiorum, et mutent causam filiorum pauperum*⁸². “Lamuel interpretatur in quo

⁶⁹ Prov 6,3-4

⁷⁰ Prov 30,21-23 (Vg. mut)

⁷¹ Gen 1,11

⁷² *Dominica in Septuagesima*

^{72_bis} Cf. BERN., *De consideratione*, II,7,14, PL 182,750

⁷³ Prov 28,15

⁷⁴ De ursu nusquam tale quid legimus. De aquila autem, cf. ARIST., *De hist. an.*, IX,32,619a 31-32: «Venantur locis non suo nido propinquis, sed longe distantibus». A proposito dell’orso, H. PINTO REMA cita un proverbio medievale: “*Rex fatuus in solio sedens simia in tecto*”. Cf. H. WALTHER, *Proverbia sententiaeque latinitatis medii aevi*, Goettingen 1963-1969, IV, p. 611. Il nostro autore, nota, l’ha probabilmente raccolto da BERN., *De Consideratione*, II,7,14, PL 182,750.

⁷⁵ Cf. ARIST., *De hist. an.*, VI,6,563b7-9: «Omnes fere alites, quibus unguis adunci, pullos cum primum provolandi facultas fuerit, nido expellunt, percutientesque cogunt discedere».

⁷⁶ ISID., *Etym.* XII,7,12, PL 82,460.

⁷⁷ Iob 29,18

⁷⁸ Cf. Sap 2,29

⁷⁹ HORATIUS, Epist. I,2,57

⁸⁰ Cf. Eccli 14,5

⁸¹ Prov 21,17 (Vg. mut)

⁸² Prov 31,4-5

est Deus”⁸³, et significat praelatum, in quo est Deus per officii dignitatem et, utinam! per vitae sanctitatem. Huic bis dicitur, ut firmius memoriae inhaereat, quod praecipitur: *Noli, noli regibus dare vinum*. Reges sunt omnes fideles, summi Regis membra, quibus, o praelate, *noli dare vinum*, ‘in quo gula et luxuria designantur’⁸⁴, idest noli eos corrumpere tuae vitae malo exemplo. *Noli*, inquam, *dare vinum*, quia ubi, idest sive in praelato sive in subdito, talis regnat ebrietas, nullum est secretum castitatis et munditiae. *Noli*, inquam, *dare vinum, ne*, tuae malae vitae inebriati exemplo, *obliviscantur iudiciorum Dei, et mutent*, iniuste iudicantes, *causam filiorum pauperum*, qui iustitiam sibi fieri petunt. Cum caput languet, cetera membra dolent. Arescente radice, arescunt et rami. Unde in Parabolis: *Cum prophetia*, vitae et doctrinae in praelato, *defecerit, dissipabibur populus*⁸⁵, quia obliviscuntur iudiciorum Dei et iniuste iudicant causam pauperum. Ecce quanta ruina populi ex mala praelati vita, qui, cum cibo saturatur, Dei et populi sibi commissi obliviscitur. Hic, ut dicitur in Parabolis, facit sicut mulier adultera, *quae comedit et, tergens os suum, dicit: Non sum operata malum*⁸⁶. Sic iste, cum multa mala commiserit, sanctus et iustus in conspectu hominum apparere cupit.

8 - Item, Ecclesia dissipatur *per odiosam mulierem, cum in matrimonium fuerit assumpta*. Mulier est praelatorum simonia, quae *cum promittitur* est odiosa, *cum recipitur* in matrimonium est assumpta. De hac muliere dicit Salomon in Parabolis: *Mulier stulta et clamosa, pleneque illecebris, et nihil omnino sciens, sedit in foribus domus suae, super sellam in excelso urbis loco, ut vocaret transeuntes viam, et pergentes in itinere suo: Quis est parvulus declinet ad me. Et vecordi locuta est: Aquae furtivae dulciores sunt, et panis absconditus suavior. Et ignoravit quod gigantes ibi sint, et in profundis inferni convivae eius*⁸⁷. Qui enim applicabitur illi descendet ad inferos; nam qui abscesserit ab ea salvabitur.

Nota quod, simonia dicitur *mulier stulta et clamosa, plena illecebris, et nihil sciens*. Mulier, quia per eam omnes iam fere corrupti sunt; *stulta*, quia vendit aurum pro plumbo, spirituale pro temporali; *clamosa*, quia causis et curiis effrons oblatrat; *plena illecebris*, quas, dato animae suae pretio, emit in sua confusione; *nihil omnino sciens* nec intelligens, quoniam Deus tantum facinus inultum non permittet, quia ‘pecunia simoniaci cum illo erit in perditione, quoniam donum Dei, gratis datum, pecunia recepta vendidit’⁸⁸.

Sequitur: *Sedit in foribus domus suae* etc. ‘Domus simoniae est prava voluntas simoniaci, cuius fores sunt manus et lingua, in quibus sedet simonia. Quicumque enim prece vel pretio, verbo vel dono, promissione vel oblatione, timore vel amore terreno et carnali, spirituale vel adnexum spirituali vendiderit vel dederit, simoniacus est, et salvari non potest nisi resignet et veram agat poenitentiam. Prava etiam voluntas emendi vel vendendi spirituale facit hominem simoniacum’⁸⁹.

Et quia simonia in maioribus Ecclesiae praelatis maiorem elegit sibi locum, ideo additur: *Super sellam in excelso urbis loco*. ‘Urbs dicitur ab orbe, idest rotunditate, quia antiqui civitatem in orbe faciebant’⁹⁰. Urbs est Ecclesia, quae debet esse rotunda, idest perfecta, cui dicit Dominus: ‘Ut sitis perfecti sicut et Pater vester perfectus est’⁹¹. Excelsus Ecclesiae locus est dignitas praelaturae. Simonia ergo sedet super sellam in excelso urbis loco, idest super illos qui sedent in cathedris ecclesiasticae dignitatis; quas quia amant, ideo carebunt secundis, ‘cum ceciderint de sella retrorsum, cervicibus fractis’^{92/a}. Vae ergo illis, qui libenter munera accipiunt, quae excaecant oculos sapientium. Hi Ierusalem aedificant in sanguine, idest consanguineis suis, nepotibus et nepotellis, ecclesiastica beneficia concedentes. Pars sacrilegii est rem pauperum dare non pauperibus^{92/b}. Si das parenti, debes dare non quia parens, sed quia pauper est. Cave ergo, ne mittas patrimonium Iesu Christi *in carbonam*,

⁸³ GLO. ORD., Prov 31,1

⁸⁴ Cf. GLO. ORD., et INT., Prov 31,4: «*Vinum, “In quo est luxuria”*».

⁸⁵ Prov 29,18

⁸⁶ Prov 30,20

⁸⁷ Prov 9,13-18 (Vg. *add om mut*).

⁸⁸ Cf. Act 8,20

⁸⁹ Cf. GREG., *In Ev.* homilia 4,4, PL 76,1092; GRATIANUS, C. I, Q. I, c. 11.113-117, PL 187,482.534-536

⁹⁰ ISID., *Etym.* XV,2,3, PL 82,536. Editiones: «... in orbem faciebant»

⁹¹ Cf. Mt 5,48

^{92/a} Cf. IReg 4,18

^{92/b} Cf. HIERONYMUS STRIDENSIS, *Epistolae* 66,8, *ad Pammachium*, PL 22,643: «*Ubi ditior est largitore, cui largiendum est, pars sacrilegii est rem pauperum dans non pauperibus*».

*quia pretium sanguinis est*⁹³. Noli ergo dare sanguinem sanguini, sed da peregrino et pauperi, ‘in quorum sepulturam, dominici sanguinis pretio, emptus fuit ager Haceldama’⁹⁴, idest sancta Ecclesia, cuius bona non divitum sed pauperum sunt.

Sequitur: *Ut vocaret transeuntes* etc. Transeuntes et itinere suo pergentes sunt viri poenitentes, qui, ‘hic non habentes manentem civitatem’⁹⁵, deposita sarcina, currunt post Iesum, palmam supernae vocationis apprehendere festinantes. Hos vocat mulier fatua, sedens in excelso, ut ad se declinent. Ipsi vero, non ‘claritatem quae ex hominibus est, sed quae ex solo Deo quaerentes’⁹⁶, ad ipsam omnino renuunt declinare. Sed parvulus et vecors, “idest sine corde”⁹⁷, idest carnales ‘carnem sapientes, quorum gloria in confusione ipsorum’⁹⁸, ad ipsam declinant, aquam furtivam bibentes et panem eius absconditum devorantes. Aquae furtivae sunt praebendae, quae furtim, idest simoniace, hauriuntur. Panis absconditus, dignitatum excellentia, quae, in abscondito et quasi in obscuro, caecis vita et scientia confertur. Ista tanto dulciora et suaviora sunt quanto maiori ardore sitis et fame cupiditatis acquiruntur. Et ignorant infelices quod gigantes, idest daemones, sint ibi, idest in dignitate taliter acquisita; et in profundis inferni, cum diabolo aeternaliter puniendi, erunt convivae eius, idest simoniaci. Qui isti mulieri odiosae in matrimonium se applicaverit, ad inferos descendet; qui vero discesserit ab illa, salvabitur. Bene ergo dicitur, quod simonia dissipatur Ecclesia.

9 - *Movetur etiam per ancillam, cum fuerit heres dominae suae*. ‘Domina est theologia; ancilla, lex iustiniana et lucrativa scientia’⁹⁹. Hodie ancilla, dominae; Agar, Sarae; lex iustiniana legi divinae praeficitur. Nostri temporis praelati, non Christi sed Antichristi discipuli, legitima uxore contempta, ad concubinam accedere non verentur, ‘quae, videns se concepisse, despicit dominam suam’¹⁰⁰. ‘In curiis episcoporum perstrepunt legem Iustiniani non Christi, narrant fabulationes iniqui, sed non ut lex tua’¹⁰¹, Domine, quae iam est derelicta et odio habita. Unde necesse habet clamare et dicere cum Sara ad Abraham: *Inique agis contra me; dedi ancillam meam in sinum tuum, quae videns quod concepit despectui me habet*¹⁰². Dissimulat interim Abraham, sed veniet sine dubio tempus, cum dicet: ‘Eice ancillam et filium eius, et hereditatem sola libera consequetur’¹⁰³. O quam miser est qui legi, secundum quam temporalia iudicantur, impendit operam, et legem, qua ipse iudicabitur, non attendit! De hac materia plenius invenies in evangelio: *Ego sum pastor bonus*¹⁰⁴.

Ecce iam habes qualiter villicus bona Domini dissipat, qualiter malitia praelatorum destruitur Ecclesia, quae, eorum oppressa iniquitate, in introitu hodiernae missae ad suum sponsum dicit: “Dum clamarem ad Dominum exaudivit vocem meam, ab his qui appropinquant mihi; et humiliavit eos qui est ante saecula et manet in aeternum. Iacta cogitatum tuum in Domino et ipse te enutriet”¹⁰⁵. Hic tria notantur: clamoris Ecclesiae exauditio, falsorum ministrorum delectio, ipsius Ecclesiae consolatio. Ecclesia, sui sponsi paupertate consignata in medio nationis pravae atque perversae, quae sibi appropinquat nomine non numine, corpore non mente, clamat ad Dominum, a nationis pravae oppressionem postulans liberari. Et misericors Dominus ipsam liberabit et nationem perversam et peccatricem, ‘quae se dicit ecclesiam et est synagoga Satanae’¹⁰⁶, humiliabit usque ad inferos, cum

⁹³ Mt 27,6

⁹⁴ Cf. Mt 27,7-8

⁹⁵ Cf. Hebr 33,14

⁹⁶ Cf. Io 5,41

⁹⁷ ISID., *Etym.* X,280, PL 82,397

⁹⁸ Cf. Phil 3,19

⁹⁹ Cf. PETRUS DAMIANI, *De divina omnipotentia*, 5, PL 145,603. Antonio riprende il pensiero di P. Damiani sulla priorità della teologia sulla filosofia, e le “scienze umane e lucrative”, particolarmente vivo al tempo della scolastica, in questo passo ispirandosi al Salmo 95,1 (II,18,30-19,5), e già trattato, con riferimento alla gelosia di Sara verso Agar (Gn 16,3-6), i I;255,16-20: Cf. ALFONSO POMPEI, *I “sermone” e la teologia francescana*, in «Atti 1981», p. 771, n. 48. Vedi Confronto - 10: Antonio-P. Damiani: “*Domina theologia*”. 9^a post Pent.

¹⁰⁰ Cf. Gen 16,4

¹⁰¹ Cf. BERN., *De consideratione*, I,5-6, PL 182,732-733; Ps 118,85

¹⁰² Gen 16,5 (Vg. *add mut*)

¹⁰³ Cf. Gen 21,10

¹⁰⁴ *Dominica II post Pascha*

¹⁰⁵ Cf. Ps 53,17-2023

¹⁰⁶ Cf. Apoc 2,9

‘aream suam mundabit et triticum in horreum suum congregabit, et paleas, idest illos qui modo disperguntur ad quaerendas divitiarum paleas, comburet igne inextinguibili’¹⁰⁷. Iacta ergo, o Ecclesia pauperula, tempestate convulsa, absque ulla consolatione, cogitatum tuum in Domino, quia ipse te enutriet, quia ‘mammillis regum, ut dicit Isaias, lactaberis’¹⁰⁸. Reges sunt apostoli, duae mammillae, Christi doctrina et Sancti Spiritus gratia, quibus lactati fuerunt apostoli, quibus tamdiu lactaberis quousque, ‘de virtute in virtutem accrescens, videbitur Deus deorum in Sion’¹⁰⁹, cui honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

II - De debitorum domini convocatione

10 - Sequitur secundum. *Convocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo: Quantum debes domino meo? At ille dixit: Centum cados olei. Dixitque illi: Accipe cautionem tuam, et sede cito, et scribe quinquaginta. Deinde alii dixit: Tu quantum debes? Qui ait: Centum coros tritici. Dixitque illi: Accipe litteras tuas, et scribe octoginta. Et laudavit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter egisset; quia filii huius saeculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt*^{110/a}. Super hunc locum dicit GLOSSA: “Cados graece, amphora latine, continens urnas tres. Corus modiis impletur triginta^{110/b}. Simpliciter sic potest accipi. Quisquis indigentiam pauperis vel ex dimidia vel ex quinta alleviat parte, misericordiae suae [mercede] donandus est”¹¹¹.

MORALITER. Quid isti duo debitores, quid centum cadi olei et quid centum cori tritici, quid quinquaginta et octoginta significant videamus. Isti duo debitores omnes significant fideles, qui duo praecepta caritatis, qua Deum et proximum tenentur diligere, debent observare. In centum cadis olei, Dei caritas; in centum coris tritici proximi dilectio designatur. Nota rationem quare oleum Dei caritatem significat. Oleum superenatat omni liquori; et haec est causa, ‘quoniam in pinguedine nihil est ex aqua et terra, sed ex aere, et propter hoc natat super aquam, quoniam aer, qui est in oleo, defert ipsum, quasi esset in utre, et ista est levitas eius’¹¹². Sic amor Dei omni amori debet superenatare. Unde Salomon in Parabolis: *Fructus sapientiae pretiosior est cunctis opibus, et omnia quae desiderantur huic non valent comparari*¹¹³. Fructus sapientiae est Dei amor, cuius dulcedine degustata, ‘sapit anima quam suavis sit Dominus’¹¹⁴. Quid ergo eo pretiosius? Quid desiderabilius? Huic nec opes nec gloria rerum valent comparari. Et sicut in oleo nihil est ex aqua et terra, sed ex aere, sic in Dei amore nihil carnalitatis, nihil terrenitatis debet admisceri, sed tantum aer, idest puritas mentis et conversatio caelestis. Beata illa anima quae in se habet Dei amorem, quoniam natat super omnem aquam, quia aer qui est in amante anima, defert ipsam.

11 - Unde in Genesi: *Spiritus Domini ferebatur super aquas*¹¹⁵. Nota quod ista auctoritas quattuor modis potest exponi. Primo sic: Sicut mens artificis superfertur operi quod facturus est, et sicut avis superfertur ovis, ex quibus procreandi sunt pulli, sic Spiritus Domini ferebatur super aquas, ex quibus ‘facturus erat omnes rerum species iuxta genus suum’¹¹⁶.

¹⁰⁷ Cf. Mt 3,12; Lc 3,17

¹⁰⁸ Cf. Is 60,16

¹⁰⁹ Cf. Ps 83,8

^{110/a} Lc 16,5-8 (Vg. *mut add*)

^{111/b} Il *cadus* conteneva circa 39 l. Il *corus* corrispondeva a 10 *cadus*.

¹¹¹ GLO ORD., Lc 16,6. Cf. ANSELMUS LAUDUNENSIS ET SCHOLA GLOSSA ORDINARIA, *Evangelium secundum Lucam*, PL 114,314.

¹¹² Cf. ARIST., *Meteor.*, IV,7,383b20-26: «Olei autem natura perquam ambigua existit. Nam si plus haberet aquae, ut a frigore glaciei modo cogeretur oporteret; si vero terrae, ab igni perinde ut fictile. Nunc autem a neutro cogi, sed e regione ab utroque spissari videtur. Quapropter et aquae per summa insidet, etenim aer quem continet, sursum versus effertur...».

¹¹³ Prov 3,14-15 (Vg. *Fructus eius...*)

¹¹⁴ Cf. Ps 33,9

¹¹⁵ Gen 1,2 (Vg. *Spiritus Dei...*)

¹¹⁶ Cf. Gen 1,11. Cf. REMIGIUS ANTISSIODORENSIS (841-908), *Commentarius in Genesim*, PL 131,55: «Sicut mens vel sapientia alicuius artificis superfertur operi quod facturus est, ut quomodo vult ita illud faciat: ita et Spiritus Sanctus superferebatur, praeordinans et quasi disponens quid, qualiter fecere vellet».

Secundo sic: Spiritus Domini, idest spiritualis intellectus, debet ferri super aquas, idest carnalem intellectum. Unde in Ioanne: *Spiritus est qui vivificat, caro autem*, idest carnalis intellectus, *non prodest quidquam*¹¹⁷, quia *littera occidit* - unde, in secundo libro Regum, ‘Urias suae mortis litteras secum detulit’¹¹⁸ - *spiritus autem vivificat*¹¹⁹. De quo Ezechiel: *Spiritus vitae erat in rotis*¹²⁰. In rotis Veteris et Novi Testamenti est spiritus vitae, idest spiritualis intellectus, animam vivificans. Unde in Parabolis: *Lex sapientis fons vitae, ut declinet a ruina mortis*¹²¹.

Tertio sic: Spiritus Domini, idest spiritualis praelatus, fertur super aquas, idest super populos. ‘Quantum enim distat vita pastoris a vita pecoris, tantum distare debet vita praelati a vita subditi’^{121bis}... Unde Ezechiel: *Similitudo firmamenti super capita animalium, quasi aspectus crystalli horribilis et extenti super capita eorum desuper*¹²². Firmamentum est praelatus, in quo debet esse sol purae vitae, luna doctrinae, illuminantis noctem huius exilii, stellae bonae famae, cuius conversatio debet esse quasi aspectus crystalli horribilis. In *crystallo* constantia mentis et blanditia mansuetudinis, in *horribili* severitas correctionis designatur. Praelatus constans et lenis, severus et horribilis, ut res expostulat, debet esse, et sic feretur super aquas et super capita animalium, idest suorum subditorum, super quos debet extendi, ut eos protegat et defendat.

Quarto sic: Spiritus Domini, idest anima, quae spiritum amoris divini iam concepit, fertur super aquas, idest super temporalia. Unde in Genesi: *Arca ferebatur super aquas. Et aquae praevaluerunt nimis super terram, opertique sunt omnes montes excelsi sub universo caelo*¹²³. Aquae divitiarum et concupiscentiarum ita iam praevaluerunt, quod totam terram operuerunt. Unde Isaias: *Repleta est terra eius auro et argento, et non est finis thesaurorum eius, ecce avaritia; et repleta est terra eius equis, et innumerabiles quadrigae eius, ecce superbia; et repleta est terra eius idolis*¹²⁴, ecce luxuria. His maledictis aquis cooperta est omnis terra, et, quod deterius et periculosius est, omnes montes excelsi, idest Ecclesiae praelati, istis aquis sunt cooperti. Sed arca Noe, idest anima viri spiritualis, fertur super aquas, quia omnia reputat tamquam stercora. Bene ergo dicitur, quod oleum amoris divini superenatat omni liquori.

In centum cadis olei summa perfectio divini amoris intelligitur. Villicus ergo, idest Ecclesiae praelatus, debet dicere cuilibet fideli, qui debitor est Dei: *Quantum debes domino meo*, idest quantum teneris Deum diligere? Respondet: *Centum cados olei*, idest omnem perfectionem amoris ei debeo, quia ex toto corde, ex tota anima et ex omni virtute eum diligere teneor. Sed quia homo peccator sum, ideo ad illam amoris perfectionem pervenire non valeo. Tunc Ecclesiae villicus, sibi et illi praevidens, debet dicere: *Accipe cautionem tuam, et sede cito, et scribe quinquaginta*. ‘Cautio, a cavendo dicta, est breve recordationis chirographum’¹²⁵. Nota hic tria, in quibus vera poenitentia consistit. Praelatus vel sacerdos debet dicere peccatori: Quia ad illam summi amoris perfectionem nondum potes ascendere, interim *accipe cautionem tuam*, idest praepara vitam tuam ad agendam poenitentiam, *et sede*, in cordis contritione, *cito*, quia tempus breve est; *scribe*, in oris confessione, *quinquaginta*, in operis satisfactione. De hoc numero quinquaginta plenius invenies in sermone: *Cum complerentur dies Pentecostes*¹²⁶.

12 - Sequitur: *Deinde alii dixit: Tu vero quantum debes? Qui ait: Centum coros tritici* etc. Triticum est proximi dilectio, de quo Salomon in Parabolis: *Qui abscondit frumentum, maledicetur in populis; benedictio autem super caput vendentium*¹²⁷. *Qui abscondit*, idest subtrahit, *frumentum*, idest dilectionem proximo, *maledicetur* in illo generali conventu, in quo omnis populus astat ante tribunal

¹¹⁷ Io 6,64 (Vg. om)

¹¹⁸ Cf. 2Rg 11,14

¹¹⁹ 2Cor 3,6 (Vg. littera enim...)

¹²⁰ Ez 1,20

¹²¹ Prov 13,14

^{121bis} Cf. GREG., *Regula pastoralis*, II,1, PL 77,25-26. Da notare le varianti lessicali: *vita/actio, pecoris/grege, praelati/praesulis*: Vedi Confronto - 11: Antonio-Gregorio: “*Vita pastoris*”. 9ª post Pent.

¹²² Ez 1,22 (Vg. mut)

¹²³ Gen 7,18-19

¹²⁴ Is 2,7-8

¹²⁵ Cf. ISID., *Etym.* V,24,22, PL 82,205. Oggi lo chiameremmo semplicemente “cambiale”.

¹²⁶ *In die sancto Pentecostes*

¹²⁷ Prov 11,26 (Vg. mut)

iudicis. *Benedictio autem, Venite, benedicti Patris mei* ¹²⁸, *super caput vendentium*. Si vendis proximo triticum dilectionis, recipies mercedem retributionis aeternae. Unde in Parabolis: *Foeneratur Domino qui miseretur pauperis; et vicissitudinem reddet ei* ¹²⁹. In centum coris tritici perfectio internae dilectionis intelligitur.

Dicat ergo villicus, dicat Ecclesiae sacerdos vel praelatus peccatori: *Quantum debes*, idest quantum diligere debes in Deo proximum tuum? Respondet: *Centum coros tritici*, idest amicum et inimicum, in Deum et propter Deum, teneor diligere, et pro ipso, si necesse fuerit, animam ponere. Sed quia carnalis et debilis sum, ideo ad tantam proximi dilectionem non valeo pervenire. Tunc villicus debet ei dicere: Quia nondum pro fratre animam morti vales exponere, interim *accipe litteras tuas et scribe octoginta*. “Littera dicta, quasi *legitera*, eo quod iter legentibus praestet, vel quod in legendo iteratur” ¹³⁰. *Accipe ergo litteras tuas*, idest praepara mentis tuae iter ad diligendum proximum; *et scribe octoginta*, idest, doce eum ne erret et refice ne deficiat; doce animam quattuor evangelistarum doctrinis; refice eius corpus, quod consistit ex quattuor elementis, subsidio beneficii temporalis, et sic scribes octoginta. Has litteras prae oculis semper debes habere, ut quoties proximum vides, toties in eo octoginta scribas et scribendo legas et legendo iteres. Tibi enim sic legenti ipsae litterae praestabunt iter, quo pervenies ad bravium capiendum.

13 - Sequitur: *Et laudavit dominus villicum iniquitatis* etc. Sacerdos vel Ecclesiae praelatus, quia male vivendo bona Domini sui dissipat, ideo iniquus dicitur. “Iniquus, quod non sit aequus, sed pravis operibus maculatus” ¹³¹. Sed, quia peccatoribus consulit, verbum Domini proponit, et quid Deo et proximo quilibet, secundum posse suum, debeat reddere ostendit et prudenter instruit, a Domino laudatur: *Filii enim huius saeculi* etc. Nota quod “prudentia humanis rebus, sapientia divinis tribuitur” ¹³². Prudentiae partes sunt scientia rerum civilium, militarium, terrestrium, nauticarum. Item, “prudentia est rerum bonarum et malarum utriusque scientia, cuius partes sunt memoria, intelligentia, providentia” ¹³³. Secundum, generationibus constat. Unde dictum quod sequatur, abeuntibus enim aliis alia succedunt: *Filii ergo huius saeculi prudentiores sunt in generatione sua*, “scilicet carnali” ¹³⁴, *filiis lucis*. Lux dicta, quod diluat tenebras. Filii huius saeculi, temporalia sequentes, filiis lucis, ipsa contemnentibus, qui luce vitae suae tenebras peccatorum diluunt, prudentiores sunt in generatione sua.

De qua habes concordantiam in Parabolis Salomonis: *Generatio quae patri suo maledicit et quae non benedicit matri suae. Generatio quae sibi munda esse videtur, et tamen non est lota [a] sordibus suis. Generatio cuius excelsi sunt oculi, et palpebrae eius in altum surrectae. Generatio quae pro dentibus gladios habet, et commandit molaribus suis, ut comedat inopes de terra, et pauperes ex hominibus* ¹³⁵. Nota quod in hac auctoritate quattuor genera hominum iniquorum ponuntur, scilicet perversi praelati, falsi religiosi, superbi, avari et usurarii. *Generatio, quae patri suo maledicit et matri suae non benedicit*, sunt perversi Ecclesiae praelati et sacerdotes, qui Deo Patri, ‘cuius nomen per eos blasphematur’ ¹³⁶, vitae immunditia, officii negligentia maledicunt, et matri suae Ecclesiae non benedicunt, immo eius fidem, quam praedicare verbo et exemplo debent, malis operibus destruunt.

Item, *generatio, quae sibi munda videtur*, sunt falsi religiosi, ‘hypocritae, similes sepulcris dealbatis’ ¹³⁷, de quibus dicit beatus BERNARDUS: ‘Si possent exterius sine nota vivere, salva sibi omnia arbitrantur’ ¹³⁸.

Item, *generatio, cuius excelsi sunt oculi*, sunt superbi, qui ‘extento collo et nutibus oculorum vadunt’ ¹³⁹, quorum palpebrae gressus non praecedunt, sed in altum se erigunt. “Contra quos dicit Propheta: *Domine, non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei*” ¹⁴⁰.

¹²⁸ Mt 25,34

¹²⁹ Prov 19,17 (Vg. *add*)

¹³⁰ ISID., *Etym.* I,3,3, PL 82,75

¹³¹ ISID., *Etym.* X,133, PL 82,381

¹³² ISID., *Diff.* I,417, PL 83,52

¹³³ AUG., *De diversis quaestionibus*, 31,1, PL 40,20: identitā letterale dei due testi. [Vedi Confronto - 12: Antonio-Agostino: “Prudentia”. 9^a post Pent.](#)

¹³⁴ GLO. INT., Lc 16,8: «*Generationi suae, “Carnali”*».

¹³⁵ Prov 30,11-14 (Vg. *om mut add*)

¹³⁶ Cf. Rom 2,24

¹³⁷ Cf. Mt 23,27

¹³⁸ Cf. Bern., *De diversis*, sermo 27,6, PL 183,615

Item, *generatio, quae pro dentibus* etc., sunt avari et usurarii, “quorum dentes arma et sagittae”¹⁴¹, qui pauperes devorant et substantias aliorum sibi acquirunt. Omnes isti sunt filii huius saeculi, qui filios lucis stultos reputant, se autem prudentiores, ‘quorum prudentia mors est’¹⁴².

Huic secundae clausulae concordat secunda particula epistolae: *Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. Tentatio vos non apprehendat nisi humana*¹⁴³. Villicus putabat se stare, sed a villicatione cecidit, quia bona domini dissipavit. Filii huius saeculi existimant se stare, sed, subtracto baculo divitiarum arundineo, cui innituntur, cadent in infernum, et tunc cognoscent, quod filii lucis prudentiores sunt filiis huius saeculi. “Tentatio, idest peccati delectatio, non apprehendat vos, o filii lucis, idest rationem in consensum non ducat, nisi humana, idest nisi de his sine quibus ista vita non agitur. Humana tentatio est aliter sapere quam res se habeat, et cum bono animo tamen in aliquo labimur consilio. Sed si non est in nobis perfectio angeli, non sit praesumptio diaboli”¹⁴⁴.

Rogamus ergo te, Domine Iesu Christe, ut tuam et proximi dilectionem nobis tribuas, filios lucis nos facias, a casu peccati et tentatione diaboli nos eripias, quatenus ad lucis inaccessibilis gloriam ascendere mereamur. Te praestante, qui es benedictus et gloriosus in saecula saeculorum. Amen.

III - De pauperibus bona facientium in aeterna tabernacula receptione

14 – Sequitur tertium. *Et ego vobis dico: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula*^{145/a}. “Mammona, lingua Syrorum, divitiae iniquitatis, quia de iniquitate collectae sunt^{145/b}. Si ergo iniquitas bene dispensata vertitur in iustitiam, quanto magis divitiae divini sermonis, in quo nulla est iniquitas, bonum dispensatorem levant in caelum?”¹⁴⁶. “Amicus dictus, quasi animi custos”¹⁴⁷, vel “ab amando”¹⁴⁸. “Amicitia est voluntas erga aliquos rerum bonarum illius causa quem diligit, cum eius pari voluntate”¹⁴⁹. Huius mundi divites, qui mendacis divitias de iniquitate, ‘idest inaequalitate’¹⁵⁰, congregant, nullos habent propinquiores amicos, si bene cognovissent, quam pauperes manus, quorum Christi sunt gazophilacium. GREGORIUS: “Ut in sua manu post mortem divites aliquid inveniant, eis ante mortem dicitur in quorum manibus divitias suas ponant”¹⁵¹. ‘O dives, da Christo de his quae tibi dedit. Habuisti largitorem, habe debitorem, posside foeneratorem’¹⁵². O dives, manum aridam, obsecro, extende pauperi, et quae prius erat arida avaritia, floreat nunc eleemosyna.

¹³⁹ Cf. Is 3,16

¹⁴⁰ GLO. INT., Pro 30,13; Ps 130,1: «Generatio cuius excelsi sunt oculi, “Domine, non est exaltatum cor meum”».

¹⁴¹ GLO. INT., Prov 30,14; Cf. Ps 56,5: «Generatio quae pro dentibus gladios habet, “Filii hominum dentes, eorum arma et sagittae et lingua eorum machaera acuta”».

¹⁴² Cf. Rom 8,6

¹⁴³ 1Cor 10,12-13

¹⁴⁴ GLO. ORD., 1Cor 10,13. Antonio riassume qui un passaggio della GLOSSA, ripreso, con omissioni, da Pietro Lombardo, *Collectanea in epistolis Pauli I*, 1Cor 10,13, ma lo completa, riprendendo a sua volta il testo di P. Lombardo, che cita Agostino e Ambrogio. Antonio non si accontenta di attingere a florilegi, li completa con il pensiero diretto dei Padri. Da notare, in corsivo, le scelte e le varianti di Antonio. [Vedi Confronto - 13: Antonio-Glossa ordinaria-P. Lombardo: “Tentatio”. 9^a post Pent.](#)

^{145/a} Lc 16,9

^{145/b} ANSELMUS LAUDUNENSIS ET SCHOLA GLOSSA ORDINARIA, *Evangelium secundum Lucam*, PL 114,315: «Mammona lingua Syriorum divitiae iniquitatis, quia de iniquitate collectae sunt».

¹⁴⁶ GLO. ORD., ibidem. La GLOSSA s’ispira a HIER., *Epistola ad Algasiam*, q. VI, PL 22,1019, dove leggiamo: «Si ergo iniquitas bene dispensata vertitur in iustitiam, quanto magis sermo divinus, in quo nulla est iniquitas, qui et Apostolis creditus est, si bene fuerit dispensatus, dispensatores suos levavit in caelum?»

¹⁴⁷ GREG., *In Ev. hom.* 27,4 PL 76,1207; ISID., *Etym.* X,4, PL 82,367.

¹⁴⁸ T. CICERO, *De amicitia*, 27,100. Cf. II, *De inventione*, 56,166.

¹⁴⁹ AUG., *De diversis quaestionibus*, 31,3, PL 40,22. Agostino ha utilizzato la definizione di Cicerone, che Antonio ha attinto direttamente da PAPIAS VOCABULISTA, p. 19b. Ripresa letterale da Cicerone via Papias. [Vedi Confronto - 14: Antonio-Isidoro-Papias: “Amicitia”. 9^a post Pent.](#)

¹⁵⁰ Cf. ISID., *Etym.* X,133, PL 82,381

¹⁵¹ GREG., *Moralium XVIII*, 18,28, PL 76,52

¹⁵² Cf. AUG., *Sermo* 123,5, PL 38,686

Unde Salomon in Ecclesiaste: *Florebit amygdalus, impinguabitur locusta, dissipabitur capparitis*¹⁵³. ‘Amygdalus, ut dicit GREGORIUS, ante alias arbores floret’¹⁵⁴ et significat eleemosynarium, qui, compassione et misericordia floridus, ante omnia florem eleemosynae debet emittere. Unde Isaias: *Florebit et germinabit Israel*¹⁵⁵. Israel, idest vir iustus, florebit eleemosyna, germinabit compassione. Sed nota quod, cum germen prius sit flore, non praemisit *germinabit*, sed *florebit et germinabit*: hac scilicet ratione quia, cum vir iustus floret eleemosyna, debet germinare compassione, quia non tantum manu, sed etiam cordis affectu, ipsam debet pauperi porrigere, ne eleemosynam defleat avaritia.

Florebit ergo amygdalus, idest eleemosynarius, *et impinguabitur locusta*, idest pauper, qui bene comparatur locustae. Sicut enim ‘locusta, tempore frigoris torpescens vires amittit, sed adveniente calore quasi ilarescit et salit’¹⁵⁶, sic pauper tempore famis frigore necessitatis vires amittit, corpore rigescit, facie pallescit, sed adveniente beneficii calore, eleemosynae munere, vires recipit, et de collato beneficio Deo et danti gratias reddit. Et sic *dissipatur capparitis*, idest avaritia. Avaritiae dissipatio, eleemosynae distributio. *Facite ergo vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis recipiant vos in aeterna tabernacula.*

15 - Nota quod, quattuor sunt tabernacula. Prima sunt carnalium, secunda incipientium, tertia proficientium, quarta pervenientium. Prima sunt Idumaeorum et Ismaelitae, secunda Cedar, tertia Iacob, quarta Domini virtutum. De primis dicitur in Psalmo: *Adversum te testamentum disposuerunt tabernacula Idumaeorum et Ismaelitae*¹⁵⁷. “Idumaei, sanguinolenti, Ismaelitae interpretantur obedientes, sibi, supple, et non Deo”¹⁵⁸. Per hos luxuriosos, qui sanguine luxuriae inquinantur, et superbos, qui non Deo sed suae voluntati obediunt, intelligimus. Horum tabernacula, idest conventicula, disponunt testamentum adversum testamentum, quod Dominus in monte condidit, scilicet *Beati pauperes spiritu*¹⁵⁹. De his tabernaculis fugiendum est ad tabernacula Cedar; de quibus in Canticis: *Nigra sum, sed formosa, filiae Ierusalem, sicut tabernacula Cedar, sicut pelles Salomonis. Nolite considerare quod fusca sim, quia decoloravit me sol*¹⁶⁰. Hanc auctoritatem invenies expositam in sermone: *Cum immundus spiritus exierit*¹⁶¹.

Qui in his tabernaculis bene militaverit, transiet ad tabernacula Iacob, de quibus dicitur in libro Numeri: *Quam pulchra tabernacula [tua] Iacob! et tentoria tua Israel! Ut valles nemorosae, ut horti iuxta fluvios irrigui, ut tabernacula quae fixit Dominus, quasi cedri prope aquas*¹⁶². Nota ista tria: valles, horti, cedri. In vallibus nemorosis, mentis humiliatio; in hortis irriguis, lacrimarum compunctio; in cedris supernorum contemplatio designatur. Tabernacula ergo Iacob et tentoria Israel sunt militia viri activi et contemplativi, quae tabernacula fixit Dominus, quia iuxta beneplacitum Domini sunt disposita. Unde in Exodo dictum est Moysi: *Inspice, et fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est*¹⁶³. Mons dictus, motum non habens, est Christus, *qui non abiit in consilio impiorum* etc.¹⁶⁴ Exemplar, ipsius vita, secundum quam nostra tabernacula debent figi et construi. Tabernacula et tentoria idem sunt et idem significant. “Tentorium dictum, quod tendatur funibus et palis”¹⁶⁵, idest tabernaculum vel papilio. Tabernacula ergo viri activi et contemplativi sunt pulchra, *ut valles nemorosae*, quia in humilitate mentis, quae obumbraculum praestat contra ardorem vitiorum,

¹⁵³ Ecce 12,5 (Vg. ... *et dissipabitur*...; in GLO. ... *dissipabitur*...).

¹⁵⁴ Cf. GREG., *Moralium* XXXI,25,46, PL 76,599

¹⁵⁵ Is 27,60

¹⁵⁶ Cf. GLO. ORD., Nah 3,15

¹⁵⁷ Ps 82,6-7

¹⁵⁸ GLO. ORD., Ps 82,9

¹⁵⁹ Mt 5,3

¹⁶⁰ Cant 1,4-5 (Vg. ... *Nolite me considerare*...)

¹⁶¹ *Dominica III in Quadragesima*. ANTONIUS respicit quartam clausulam sermonis huius, quae praefert formam sermonis per se stantis, cuius thema sit: *Cum immundus spiritus exierit*, prout hic memorat idem ANTONIUS. Evangelium autem Dom. III in Quadr. proprie est: *Erat Iesus eiciens daemonium*.

¹⁶² Num 24,5-6 (Vg. *om*)

¹⁶³ Ex 25,40

¹⁶⁴ Ps 1,1. La paronimia “mons-motum” è presa da PAPIAS VOCABULISTA, p.210b. Vedi Confronto - 15: Antonio-Isidoro-Papias: “*Mons*”. 9^a post Pent.

¹⁶⁵ ISID., *Etym.* XV,10,2, PL 82,551

consistunt; et *ut horti iuxta fluvios irrigui*, quia lacrimarum compunctione eorum mentes irrigantur; et *quasi cedri prope aquas*, quia in altitudine contemplationis, in odore sanctae conversationis, ‘in abundantia fluminis, laetificantis civitatem Dei’¹⁶⁶, radicitus superplantati.

De his tabernaculis, cum finita militia fuerit, ‘cum hiems transierit et imber abierit et recesserit’¹⁶⁷, tunc transmigrabit ad ‘tabernacula Domini virtutum’¹⁶⁸, de quibus promittit Dominus in Isaia: *Sedebit populus meus in pulchritudine pacis, et in tabernaculis fiduciae, et in requie opulenta*¹⁶⁹. *Populus poenitentium, populus Domini et oves pascuae eius*¹⁷⁰, qui modo stat in certamine, *sedebit in pulchritudine pacis*. “Pax est tranquilla libertas”¹⁷¹, “a pacto dicta. Posterius vero pax accipitur, cum foedus primum inicitur”¹⁷². Qui modo foedus reconciliationis inicit cum Domino, postea sedebit in pulchritudine pacis in caelesti regno. Pax temporis et pectoris, heu! quoties polluitur. Sed pax aeternitatis pulchra in saeculum saeculi permanebit *et in tabernaculis fiduciae*. Tunc enim ‘non erit qui exterreat’¹⁷³, sed habitabit confidenter *et in requie opulenta*. “Opulenta, ab ope dicta”¹⁷⁴. Requies opulenta, geminae stolae scilicet, animae et corporis significat glorificationem, quam sancti aeternaliter possidebunt. Facite ergo, o divites, vobis pauperes amicos; recipite eos in vestra tabernacula, ut, cum defecerit vobis mammona iniquitatis, subtracta fuerit palea temporalis, recipiant vos in aeterna tabernacula, ubi est pulchritudo pacis, fiducia securitatis, requies opulenta aeternae satietatis.

Huic tertiae clausulae concordat tertia particula epistolae: *Fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis; sed faciet cum tentatione etiam proventum, ut possitis sustinere*¹⁷⁵. Loquitur Apostolus Christi pauperibus et poenitentibus, ‘in tabernaculis Cedar militantibus’¹⁷⁶. *Fidelis est Deus*, “in promissis verus”¹⁷⁷, *qui non patietur vos*, “pro se tribulatos”¹⁷⁸, *tentari supra id quod potestis* “ferre; sed qui dat tentanti licentiam, dat tentato misericordiam”¹⁷⁹. *Faciet cum tentatione etiam proventum*, “idest virtutum augmentum”¹⁸⁰, *ut possitis sustinere*, “idest ne deficiatis, sed vincatis”¹⁸¹.

Rogemus ergo, fratres carissimi, Dominum Iesum Christum, ut de tabernaculis Idumaeorum nos faciat exire et in tabernaculis Cedar militare et ad tabernacula pacis Iacob transire, quatenus ad aeterna tabernacula pacis, fiduciae et requiei mereamur transmeare. Ipso praestante, qui est benedictus, laudabilis, amabilis, perennis per aeterna saecula. Dicat omnis Ecclesia: Amen. Alleluia.

Confronto - 6: **Antonio - Isidoro-Papias**: “Sanguis”. 9^a post Pentecosten.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II, 5,20	Isidoro : <i>Etym.</i> IV,5,4.6, PL 82,185	Papias vocabulista
«Sanguis dictus, “quod vegetet et sustentet, vel quod suavis sit”».	«Sanguis ex graeca etymologia vocabulum sumpsit, quod vegetet, et sustentet, et vivat».	«Sanguis, ex graeco dictus: quod vegetet et sustentet et vivat. Item latine dictus quod suavis sit. Est autem dulcis, humidus et calidus sanguis est dum manat; effusus

¹⁶⁶ Cf. Ps 45,5

¹⁶⁷ Cf. Cant 2,11

¹⁶⁸ Cf. Ps 83,2

¹⁶⁹ Is 32,18

¹⁷⁰ Ps 94,7

¹⁷¹ T. CICERO, *Phil.* II, 44,113

¹⁷² ISID., *Etym.* XVIII,1,11 PL 82,641

¹⁷³ Cf. Iob 11,19

¹⁷⁴ ISID., *Etym.* XX,2,4, PL 82,707

¹⁷⁵ 1Cor 10,13 (Vg. mut)

¹⁷⁶ Cf. GLO. ORD. et INT., Cant 1,4: «Cedar, “Iusti”».

¹⁷⁷ GLO. INT., 1Cor 1.c.: «Fidelis, “Verus”».

¹⁷⁸ GLO. INT., ibidem: «Patienter, “Pro se tribulatos”».

¹⁷⁹ GLO. INT., ibidem: «Tentari supra id quod potestis, “Ferre, quia vel cadere non sinit vel a casu erigit, sed qui dat temptanti licentiam dat temptato misericordiam”».

¹⁸⁰ GLO. INT., ibidem: «Proventum, “Augmentum virtutis”».

¹⁸¹ GLO. INT., ibidem: «Ut possitis sustinere, “Ne deficiatis in lucta, sed vincatis”».

		vero <i>cruor</i> »
--	--	---------------------

La definizione di Isidoro è presa interamente da Papias. Di Isidoro e Papias, Antonio conserva *vegetet, sustentet, suavis est*, ma tralascia *et vivat*.

Confronto - 7: **idem**: “*Lacrima*”. 9^a post Pentecosten.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II,5,25;	Isidoro : <i>Etym.</i> XI,1,41, PL 82,402	Papias vocabulista
«Lacrimae a laceratione mentis dicuntur».	«Lacrymas, quidam a laceratione mentis putant dictas, alii existimant ideo quod Graeci δάκρυα vocant».	«Lacrimae a laceratione mentis vel ut alii dicunt, a graecis Δακρῦον».

Di Isidoro e di Papias, Antonio conserva la sola definizione.

Confronto - 8: **Antonio - Isidoro-Papias**: “*Terra*”. 9^a post Pent.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II, 9,31	Isidoro , <i>Etym.</i> XIV,1,1, PL 82,495	Papias vocabulista
«Terra, a superiori parte, qua teritur, dicta».	«Terra dicta a superiori parte, qua teritur».	«Terra dicta a superiori parte, qua teritur».

La definizione è comune a Isidoro, Papias e Antonio.

Confronto - 9: **Antonio-P. Lombardo-Beda**: “*Spoliatur gratuitis*”. 9^a post Pent.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II, 9,33	Pietro Lombardo , <i>Sent.</i> II, dist. 35,12, PL 192,737	Beda , <i>Homiliae</i> 105, PL 94,507
«Gratuitis spoliatur et in naturalibus vulneratur».	«Peccatum, idest culpa, propriae animae corruptio est. Si autem quaeritur in quo possit corrumpi anima, in parabola illius qui incidit in latrones qui eum vulneraverunt et spoliaverunt, Luc,10, clarescit. Incidit enim homo in latrones, quando per peccatum in potestatem diaboli traditur; et tunc per peccatum <i>exspoliatur gratuitis bonis</i> , idest virtutibus; et <i>in naturalibus bonis vulneratur</i> ; quae sunt ratio, intellectus, memoria, et ingenium et huiusmodi, quae per peccatum obtenebrantur et vitiantur».	«Cum appropinquasset Iesus Hierosolymam... Intrante articulo suae passionis Christus venit Hierusalem, propter Adam qui descenderat a Ierusalem in Iericho, et inciderat in latrones: qui plagis impositis semivivus relictus, <i>spoliatus a gratuitis, vulneratus in naturalibus</i> , a Samaritano curatus est».

Antonio riassume in forma lapidaria la definizione di Beda, ripresa da Pietro Lombardo, *Sent* II, dist 35,12, PL 192,737: la conseguenza del peccato di Adamo, ferito e spogliato, come il viandante della parabola del Buon Samaritano.

Confronto - 10: **Antonio-P. Damiani**: “*Domina theologia*”. 9^a post Pent.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II, 18,30-31	Pietro Damiani , <i>De divina omnipotentia</i> , 5, PL 145,603
«Domina est theologia; ancilla, lex iustiniana et lucrativa scientia».	«Quia tamen artis humanae peritia, si quando tractandis sacris eloquiis adhibetur, non debet ius magisterii sibimet arroganter arripere, sed velut ancilla dominae quodam famulatus obsequio subservire».

Di Pietro Damiano, Antonio conserva i termini essenziali del dibattito tra teologia e scienze lucrative, filosofia e diritto.

Confronto - 11: **Antonio-Gregorio**: “*Vita pastoris*”. 9ª post Pent.

Antonio , 9ª post Pentecosten, II, 22,5-7	Gregorio , <i>Regula pastoralis</i> , II,1, PL 77,25-26
«Quantum enim distat <i>vita pastoris a vita pecoris</i> , tantum distare debet <i>vita praelati a vita subditi</i> ».	«Tantum debet <i>actionem populi actio</i> transcendere <i>praesulis</i> , quantum distare solet <i>a grege vita pastoris</i> ».

Notiamo qui due tipi di interventi da parte di Antonio: retorico e lessicale. Con il chiasmo *quantum... tantum / tantum... quantum* mette, Antonio mette in primo piano la condotta del pastore, come modello per il prelado. Le varianti lessicali sostituiscono i termini generali *actio, populi, grege, praesulis* di Gregorio, con i sentagmi concreti *vita pastoris, vita pecoris, vita praelati*.

Confronto - 12: **Antonio-Agostino**: “*Prudentia*”. 9ª post Pent.

Antonio , 9ª post Pentecosten, II, 24,27-28	Agostino , <i>De diversis quaestionibus</i> , 31,1, PL 40,20
«Prudentia est rerum bonarum et malarum utriusque scientia, cuius partes sunt memoria, intelligentia, providentia».	«Prudentia est rerum bonarum et malarum utriusque scientia, cuius partes sunt memoria, intelligentia, providentia».

Semplice ripresa di Antonio da Agostino

Confronto - 13: **Antonio-Glossa ordinaria-P. Lombardo**: “*Tentatio*”. 9ª post Pent.

Antonio , 9ª post Pentecosten, II,26,6...	Glossa ordinaria , <i>Epist. I ad Corinthios</i> , 10,13.	Petrus Lombardus , <i>Collectanea in omnes D. Pauli apostoli Epistolas. In Epistolam I ad Corinthios</i> , X,13. PL 191,1622.
<p>«<i>Tentatio</i>, →<i>idest peccati delectatio</i>, →<i>non apprehendat vos</i>, o filii lucis, →<i>idest rationem in consensum non ducat</i>,</p> <p>→<i>nisi humana, idest nisi de his sine quibus ista vita non agitur</i>.</p> <p>→<i>Humana tentatio est aliter sapere quam res se habeat, et cum bono animo</i>.</p>	<p><i>Tentatio</i> →<i>vos non apprehendat</i></p> <p>→<i>nisi humana</i>.</p> <p>→Hortatur ut humana tentatio illos apprehendat, non alia. Humana enim tentatio est, ut in necessitate vel pressura non diffidat homo de Deo, auxilium humanum requirendo. →<i>Propter Christum ergo pati, humana tentatio est, per quam proficitur apud Deum</i>.</p>	<p>«<i>Tentatio</i>, →<i>idest peccati delectatio</i>, →<i>non apprehendat vos</i>, →<i>idest non ducat rationem in consensum</i>,</p> <p>et omnino nulla sit in vobis tentatio →<i>nisi humana, idest nisi de his sine quibus ista vita non agitur</i>.</p> <p>Vel, non apprehendat tentatio nisi humana [Augustinus] →Hortatur, ut humana tentatio illos apprehendat non alia. Humana tentatio est, ut in necessitate, vel pressura non diffidat homo de Deo, auxilium humanum requirendo. [Ambrosius] →<i>Propter Christum ergo pati, humana tentatio est, per quam proficitur apud Deum</i>.</p> <p>Vel →<i>humana tentatio est aliter sapere quam res se habet cum bono animo</i>. Nimis autem amando sententiam suam, vel invidendo melioribus</p>

<p>→<i>tamen in aliquo labimur consilio.</i></p> <p>[Sed] →<i>si non est in nobis perfectio angeli, non sit praesumptio diaboli</i>”.</p>		<p>usque ad praecedendae communionis, et condendi schismatis, vel haeresis sacrilegium pervenire, diabolica praesumptio est; in nullo autem aliter sapere quam res se habet, angelica perfectio est. Humana igitur tentatio est, credo, cum bono quis animo secundum humanam →<i>tamen fragilitatem in aliquo labitur consilio</i>, vel cum irritatur in fratrem studio corrigendi, plus tamen quam Christiana tranquillitas postulat. Et quia homines sumus, sed spe angeli sumus, quibus in resurrectione aequabimur, →<i>si non est in vobis perfectio angeli, non sit praesumptio diaboli</i>».</p>
---	--	---

Confronto - 14: **Antonio-Isidoro-Papias**: “*Amicitia*”. 9^a post Pent.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II,26, 27-29	Isidoro , <i>Etym.</i> , X,4, PL 82,367	Papias vocabulista , de Cicero, <i>De amicitia</i> , 27,100.
« <i>Amicitia est voluntas erga aliquos rerum bonarum illius causa quem diligit, cum eius pari voluntate</i> ».	Amicus dictus, quasi animi custos	« <i>Amicitia est voluntas erga aliquem rerum bonarum illius causa: quae diligit eum eius pari voluntate</i> ».

Confronto - 15: **Antonio-Isidoro-Papias**: “*Mons*”. 9^a post Pent.

Antonio , 9 ^a post Pentecosten, II, 28,27-28	Isidoro	Papias vocabulista
« <i>Mons dictus, motum non habens</i> », est Christus.	Assente in Isidoro.	« <i>Mons dictus a movendo per contrarium vel motum non habens</i> ».